

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שכאשר יעקב ירד מארץ ישראל לארם אל לבן, נדר שאם אלוקים יהיה איתו ויחזור בשלום כפי שהבטיח לו "וְלֹא־אֶשֶׁר תִּתֶּן-לִי עֶשֶׂר אֶעֱשֶׂה לָךְ". הפרשנים התקשו בלשון הפסוק, מדוע התנה יעקב את נתינת המעשרות בכך שיחזור בשלום, והרי הובטח לו שכך יקרה!

א. רש"י (ד"ה אם) כנראה על בסיס הגמרא במסכת ברכות כתב, שיעקב חשש שלא ישוב בשלום, כי החטא יכול לגרום לכך שההבטחה לא תמומש. ב. כיוון שונה מופיע **ברמב"ן** (שם) שכתב, שהלשון 'אם' במקרה זה אין הכוונה לשון תנאי, אלא כתוצאה שתקרה בעתיד. כלומר, כאשר אשוב לביתי בשלום, אתן מעשרות מכל מה שיש לי ובלשונו:

"אם יהיה א-להים עמדי: לשון רש"י, אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני. וטעם התנאי, שלא יגרום החטא. יתכן עוד על דרך הפשט שאין הספק בדבר, אבל בכל העתיד יאמר הכתוב כן, כמו עד אשר אם עשיתי, וכן ואם יהיה היובל לבני ישראל (במדבר לו ד), אם יבא העת שיהיה התנאי אז יתקיים המעשה, כלומר בבואו."

בעקבות הבטחתו של יעקב לעשר את כל אשר לו, נעסוק השבוע בשאלה האם חובה על אדם להפריש מעשרות מרווחיו. כמו כן נראה, האם כאשר מפרישים, יש להפריש מכל הרווחים, או רק לאחר ניכוי ההוצאות הבסיסיות. עוד נעסוק במחלוקת אחרונים בה עסקנו בעבר (ואתחנן שנה א'), האם הבטחת הגמרא 'עשר בשביל שתתעשר' נהגת גם במעשר כספים.

בגדר החובה להפריש

האם חובה להפריש מעשרות? התורה בפרשת ראה (יד, כב) כותבת, שיש חובה לעשר את כל תבואת השדה היוצאת מהשדה כל שנה, ומדובר במצווה דאורייתא שנוהגת גם היום. כאשר התורה כותבת שחובה לעשר היא דנה בתבואה, ונחלקו הפוסקים מה הדין לגבי כספים:

א. **התוספות** (תענית ט ע"א ד"ה עשר) כתבו, שכשם שיש חובה לעשר תבואה - כך יש לעשר כספים. ראייה לדבריהם הביאו מדברי הספרי הלומד מכך שהתורה כתבה שיש לעשר את כל תבואת השדה, ומכאן שחובה לעשר כל רווח שהוא. מדברי התוספות לא ברור האם מדובר בדרשה גמורה, אך נראה שלשיטתם החובה לעשר כספים היא מדאורייתא כמו בתבואה¹.

ב. **המהרי"ל** (ס' נז) כתב שמדובר בחובה מדרבנן, וככל הנראה הבין שמדובר באסמכתא בלבד, וכן פסק **הנודע ביהודה** (יו"ד סי' עג). **הדובב מישרים** (ב, פד) טען שהנפקא מינה ביניהם תהיה האם עניים מחויבים גם במעשר כספים. לשיטה הסוברת שהחובה מדאורייתא, התורה לא חילקה וחייבה את כולם, לסוברים שהחובה מדרבנן, חכמים לא חייבו את מי שאין לו. ובלשונו:

"לפי הנראה מתוספות בתענית נראה שהוא מתורה, אם כן יש לומר שגם עני מחויב לתת כמו מעשר עני, כמבואר בש"ס בחולין דף קלח. אולם כפי שהכריע הב"ח (= כפי שנראה בהמשך לא כך סבר הב"ח) דאינו אלא מדרבנן, בוודאי רבנן לא רמו (= הטילו) עליה חיובא יותר מצדקה, דמבואר בסימן רנא דרך ביש לו פרנסה הוא מחוייב."

ג. **הב"ח** (יו"ד שלא, יט) חלק וסבר, שאין כלל חובה להפריש מעשר כספים - לא מדאורייתא ולא מדרבנן, וכן פסקו להלכה אחרונים רבים וביניהם **השבות יעקב** (ב, פה) ו**הפתחי תשובה** (יו"ד שלא, יב). כיצד יתמודדו עם דברי התוספות בתענית?

ראשית כפי שראינו בעבר (וילך שנה ד'), על אף שיש מהאחרונים הסוברים שאין לחלוק על הראשונים, רבים חולקים וסוברים שניתן לחלוק על דבריהם, וייתכן שכך סובר הב"ח. שנית, גם אם הב"ח סובר שאין לחלוק על דברי הראשונים, המהר"ם מרוטנבורג (ס' טד) שהיה אחד מהראשונים סובר שמדובר במנהג בלבד, וניתן לסמוך על דבריו.

עם זאת יש להעיר, שגם לשיטתם, במקרה בו אדם נהג לתת מעשר כספים, הוא מחוייב להמשיך במנהגו, ככל מנהג טוב שיש להמשיך לקיימו - אולם ניתן להישאל לחכם על מנהג זה ולבטלו. כמו כן, אדם הנמצא במצב כלכלי דחוק, או בחובות וכדומה, פטור ממעשר כספים, שהרי לפני שאדם משתדל לקיים דברי חסידות וצדקה, עליו לדאוג לעצמו ולפרנסת ביתו.

כיצד מפרישים

למעשה, רוב האחרונים נקטו שעל אף שחשוב וטוב לתת מעשרות, לא מדובר בחובה גמורה. השלכה לכך תהיה, שניתן יהיה לפרוע חובות ממעשרות. לדוגמא, חובה על אדם לפרנס את בניו עד גיל שש, ולדעת הב"ח מעיקר הדין מותר לשם כך להשתמש בכסף המעשרות (אך עיין ערוה"ש יו"ד רמט, ז).

כיצד יש לחשב את סכום המעשרות שיש להפריש? אין מחלוקת בין הפוסקים, שהמעשרות שאדם מפריש, אינם כוללים את שכר הברוטו שלו, כלומר השכר שמרוויח לפני שניכו לו את המס. דנו הפוסקים בשאלה, האם מנכים מהשכר ממנו צריך לתת את המעשרות, גם את הסכום שמשלמים על החשמל, מים והוצאות הבית:

א. **בהגהות כנסת הגדולה** (יו"ד רמט, א) הבין מדברי הירושלמי הכותב שיש להפריש מעשרות מהרווח, שגם הוצאות על אוכל וכדומה אינן נחשבות הוצאות, והרווח הוא הסכום הנקי שאדם מכניס ל'עובר ושב' שלו בכל חודש. יוצא שלפי שיטתו, לרוב האנשים החובה להפריש מעשרות בכל חודש מסתכמת אולי במאות שקלים בודדים. ב. **ערוך השולחן** (שם) חלק וכתב, שהוצאות ביתו של אדם אינן כלולות ברווחים שלו, ויש להפריש גם מהן מעשרות.

¹ לפי שיטתם (בה החזיק ככל הנראה גם **המרדכי**) צריך לומר, שהסיבה שהתורה התייחסה דווקא לתבואה ולא לכספים היא כי זו הייתה דרך הפרנסה העיקרית, אבל באמת הכל כלול. כמו כן יש להוסיף, ולהלן נראה מחלוקת, האם ברכת העושר למעשר תבואה חלה גם על מעשר כספים, ומסתבר שלשיטתו שאכן הברכה כלולה, שהרי למעשה התורה מדברת על מעשר כספים.

התעשרות ממעשרות

שאלה נוספת אליה התייחסנו בעבר (ואתחנן שנה א'), והמשלימה את הנדון שראינו עד כה היא, האם דווקא במעשר תבואה הותר לנסות את הקב"ה ולראות האם מתעשרים מכך, או שהותר גם במעשר כספים. הגמרא בתענית (ט ע"א) מציגה שיחה בין רבי יוחנן לתינוקו של ריש לקיש בעניין מקרים בהם מותר לנסות את ה'.

התינוק דרש מהפסוק 'עשר תעשר' בפרשת ראה (יד, כב), שהעושה כהלכה ומעשר מתבואתו לעניים, מתעשר בעקבות כך. לא זו בלבד שהוא מתעשר, אלא מותר אפילו לנסות את הקב"ה ולבדוק אם אכן כך קורה. לשאלת רבי יוחנן כיצד מותר לנסות את הקב"ה השיב התינוק שבנתינת מעשרות יש היתר מיוחד.

מחלוקת הראשונים

למרות שמפשט הגמרא עולה שבנתינת מעשרות מותר לנסות את הקב"ה, למעשה נחלקו הראשונים:

א. **המאירי** (שם, ד"ה כתוב) פסק, שגם במעשרות אסור לנסות את הקב"ה. את דברי הגמרא הכותבת בפירוש שמותר לנסות את ה' פירש, שהגמרא לא מתכוונת באמת שמותר לנסות (שהרי יש בכך לאו), אלא שאם אדם ייתן צדקה - סיכוי טוב שהקב"ה ישיב לו כגמולו והוא יקבל שכר טוב בתמורה גם בעולם הזה, אך לנסות ממש את הקב"ה אסור בשום מצווה.

ב. **הרי"ף** (שבת מד ע"א) **והרא"ש** (טז, ה) חלקו על המאירי והבינו כפשט דברי הגמרא, שאכן בנתינת מעשרות מהתבואה באופן חריג מותר לנסות את הקב"ה, וכך פסקו להלכה בעקבותיהם **הבית יוסף** ו**הרמ"א** (יו"ד רמז, ד). מדוע דווקא במעשרות ניתן אישור מיוחד לנסות את הקב"ה, ולא בשאר מצוות? נאמרו בכך שתי אפשרויות:

אפשרות ראשונה העלה **הרדב"ז** (ג, תמא), שהקב"ה הנהיג תקנה מיוחדת בנתינת מעשרות משום תקנת עניים. על מנת שאנשים ירצו לתת מעשרות לעניים ולא יחסכו, הבטיח הקב"ה לנותני הצדקה החזר כספי (כמו סעיף 46 לעמותות). עיקרון דומה מופיע בדברי **החיד"א** (מראית עין שם), שנתינת המעשר והחייאת העניים מקרבת את הגאולה, משום כך מעודד הקב"ה מעשה זה.

אפשרות שנייה העלה **בספר הבתים** (עמ' לב), שאין עניין מיוחד דווקא בנתינת המעשרות כפי שסברו הרדב"ז והחיד"א. לטענתו הקב"ה בחר מצווה אחת אקראית, שבה יהיה אפשר לראות בבירור את השגחתו על הבריות, ובזכות כך תתחזק האמונה בתורה ובשאר המצוות, אבל למעשה אין בהכרח מעלה מיוחדת במצוות המעשרות.

מעשר כספים

כאמור, דעת רוב הראשונים שניתן לנסות את הקב"ה. האם היתר זה וההבטחה לעושר נאמרו רק בתבואה, או גם בצדקה?

א. **האור זרוע** (צדקה א, יג) **והטור** (יו"ד רמז) פסקו, שמותר לנסות את הקב"ה גם בנתינת כסף מעשרות לצדקה, וכך כתב גם **החפץ חיים** (אהבת חסד ב, יח). כשיטתם הלך גם **הרמ"א** (יו"ד רמז), שהביא מחלוקת פוסקים האם מותר לנסות את הקב"ה כאשר נותנים כסף לצדקה שלא במסגרת המעשרות, אבל ברור לו שכאשר נותנים מעשרות, מתעשרים ומותר אף לבדוק שכן יקרה.

מה הסברא בשיטתם? יתכן שהם סוברים כביאור הרדב"ז בטעם שהותר לנסות את הקב"ה דווקא במעשר כספים. הרדב"ז כתב שהסיבה לכך היא, שאנשים לא יחסכו בנתינת צדקה והעניים לא ייפגעו. אם כן, כשם שיש מטרה שהעניים יקבלו את המעשרות מהתבואה, כך יש מטרה שיקבלו את המעשרות מהצדקה ולכן גם בה מותר לנסות. ובלשון הרמ"א:

"הצדקה דוחה את הגזירות הקשות, וברעב תציל ממות, כמו שאירע לצרפתית. הגה (= רמ"א): והיא מעשרת, ואסור לנסות הקדוש ברוך הוא כי אם בדבר זה, שנאמר: ובחנוני נא בזאת וגו' (מלאכי ג, י). ויש אומרים דווקא בנתינת מעשר מותר לנסות הקדוש ברוך הוא, אבל לא בשאר צדקה (ב"י דרך משמע מש"ס שם)."

ב. **השולחן ערוך** (בית יוסף שם) חלק על הטור וסבר שיש דין מיוחד במעשר מהתבואה, ודווקא בו מותר לנסות, וכן פסקו **השאלת יעב"ץ** (א, ג) **והשל"ה** (פתחי תשובה שם). יתכן שהם הבינו כדעת ספר הבתים, שהתירו לנסות את הקב"ה כדי להראות את השגחתו, ואם כן יתכן והקב"ה בחר דווקא במעשר תבואה כדי להראות את השגחתו ולא במעשר כספים.

ראייה לשולחן ערוך

ניתן להביא ראייה לשולחן ערוך (אותה הביאו גם **השאלת יעב"ץ** (שם) **והקרבן נתנאל** (שבת טז, ה)) מדברי הגמרא בשבת (ק"ט ע"א). הגמרא שואלת איזו זכות יש לעשירים שנשארים עשירים, ועונה **שעשירי ארץ ישראל** זוכים בזכות שנותנים מעשרות, ונאמר "עשר בשביל שתתעשר". **עשירי בבל** זוכים, כי מכבדים את התורה, **ועשירי שאר הארצות** זוכים כי מכבדים את השבת:

אם מתעשרים רק כאשר נותנים מעשר תבואה, מובן מדוע רק עשירי ארץ ישראל מתעשרים בזכות נתינת המעשרות ואילו בשאר הארצות בזכות דברים אחרים (כבוד התורה וכבוד השבת), שכן רק בארץ ישראל נתינת מעשר תבואה היא מצווה מדאורייתא, ואילו בשאר המדינות שהחובה לתת מעשרות היא מדרבנן בלבד - אין זה מספיק כדי להתעשר.

לעומת זאת, אם גם מנתינת מעשר כספים מתעשרים, מדוע יש חילוק בין עשירי ארץ ישראל לבלל ושאר ארצות? עדיף לגמרא לומר שגם הם מתעשרים בזכות נתינת הצדקה, שהרי על כך יש פסוק מפורש שמבטיח עושר, בדיוק כמו עשירי ארץ ישראל! על כורחך, שהגמרא מבטיחה עושר רק במעשר תבואה ולא במעשר כספים (ולא מסתבר לומר שרק עשירי ארץ ישראל נותנים צדקה²).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו³...

² אמנם **הרב אשר וייס** (מעשר כספים) כתב שאכן עשירי בבל לא נתנו צדקה, כפי שכותבת הגמרא בביצה (לב ע"ב) עשירי בבל יורשי גיהנום - ופירש רש"י שאינם נותנים צדקה. אולם יש אולי מקום לדחות. ראשית הגמרא בביצה מדברת רק על עשירי בבל, והביריתא בשבת גם על שאר עשירי העולם. שנית, בעל המימרא בביצה, חי שנים רבות לאחר בעל המימרא בשבת, לכן לא בהכרח בזמנו עשירי בבל לא נתנו צדקה.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com